

VIRUMAA
VANAD
LASTE-
MÄNGUD

Mall Hiemäe

Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti Rahvaluule Arhiiv

VIRUMAA VANAD LASTE- MÄNGUD

Mall Hiemäe

Viru Instituut

Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus

Rakvere–Tartu 2012

Avaldatud tekstid pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest.

Koostanud ja toimetanud Mall Hiimäe
Illustreerinud Mari Hiimäe
Kujundanud ja küljendanud Pille Niin
Korrektuur: Kadri Tamm

Toetanud:
Virumaa pärimuskultuuri programm
Eesti Kultuurkapital
Kohaliku omaalgatuse programm (Lääne-Virumaa)

REGIONAALARENGU TOETUSEKS

Kaane kujunduses on kasutatud Elsa Jekimi joonistust
ERA II 87, 203 (3) < Narva (1935).

ISBN 978-9949-490-25-7

Sisukord

Sissejuhatus 7

PAAR PUNASTE PÜKSTEGA POISSI...	16
PAGARI PIPARKOOK	19
MIBIDA SIBINA TABIHAD?	21
AINO AA, APATAA	24
KELL ÜKS – MUNA KÜPS	26
KUIDAS LIISKU VÕETAKSE	28
ÜKS HELEVALGE TUVI	32
TAIBUMÄNGUD	41
PANDILUNASTAMINE	56
SISSEVEDAMISMÄNGUD	62
VIRUMAA PEITUS ON PITT	66
JÕU- JA OSAVUSMÄNGUD	71
JOOKSU- JA TAGAAJAMISMÄNGUD	79
PLAKSUTAMISMÄNGUD	92
SILD ON KATKI, SILD ON KATKI	94
TEEN AEDA, TERITAN TEIVAST	100
PIMEDAMÄNGUD	105
VISKA JA PÜÜA	112
KIVIMÄNG	119
KEKSKASTIMÄNG	123
KRIHVLI JA TAHVLIGA, PIIATSI JA PABERIGA	128
LAADALE KIRJU HOBUSEGA	134
VEERE, VEERE, MUNAKENE	137

Allikad 139

Mängude register 141

Sissejuhatus

Seda raamatut koostades mõtlesin praegusaajastele, aga veel enam neile lastele, kes elasid saja aasta tagusel Virumaal – Kadrina, Haljala, Väike-Maarja, Viru-Nigula, Rakvere, Viru-Jaagupi, Simuna, Lüganuse, Jõhvi, Iisaku ja Vasknarva kihelkonnas. Vana aja lastemänge mängiti külavainul, koduõuel ja toas, suvel karjas käies ja talvel koolis. Paljud sellal oma vanematelt ja teistelt lastelt õpitud mängud on unustusse jäänud, kuid paljusid mängitakse nüüd ja edaspidigi. Kui ikka mängitakse – sest 21. sajandi lastel on palju muid harrastusi ja täiskasvanute maailm tundub nii põnev. 2007. aasta küsitlusele kooliõpilaste mänguharrastuse kohta vastas Väike-Maarja kooli 6. kl õpilane Taavi Eba-verest, et ta arvutimänge enam ei mängi – “vanasti mängisin”, ja Helerin Porkunist, et “olen juba 14 ja ei mängi õues”.

EFA, KP 27, 10 ja 97.

Soome laste mänguharrastuse kohta on väidetud: “Üha nooremad lapsed on võtnud omaks need mängud, millega varem tegelesid 10-aastased. Just viimased olid varem küla- ja õuekampade kuningad ja vanemad, need, kes oskasid mängu ja õpetasid nooremaile. Vesteldes on märgatav, et just see vanuseaste on praegu murrangulises seisus.” (Ekrem 1996: 133)

Miks mängu vaja on? Sellele pealtnäha lihtsale küsimusele on vastatud mitmeti. Muidugi on mängimise eesmärgiks lõbusalt aega veeta, ent mängus on nii loovust kui loomingulisust, mida täiskasvanuna vaja läheb. Populaarses laulusalmis öeldakse, et “mäng on väikese inimese töö”. Meie tuntu- maid sportlike eesti rahvamängude propageerijaid Aleksander Kalamees (1973: 5) mainib mängude kohta: “Nende varal on võimalik noortes edendada kõiki kehalisi

võimeid – osavust, kiirust, jõudu ja vastupidavust.” Kuid alles tänapäeval on seoses laste kasvatusraskustega hakatud esile tooma mängimise ja mängude sotsiaalset poolt, nende n-ö suhtekorralduslikku mõju. Traditsioonilises mängurühmas kuulub laps kogukonda, rõhutab ungari pedagoogikateadlane Katalin Lázár. “Mängukaaslaste seltskonnas õppis ta erinevates situatsioonides õigesti käituma ja kahe rühma ühismängudes teistega koostööd tegema, et just tema rühm eesmärgile jõuaks. Ta õppis teisi märkama ja nendega suhtlema – seega sotsialiseerus laps mängude kaudu. Teatud rühma kuulumine ja seotuse tunnetamine aitasid tal ületada üksindust ja tunda end vajalikuna. Nii suurenes tema enesekindlus ja enesemääratlustunne.” (Lázár 2004: 203–204) Küllap võib mängureeglite kohandamistki mängu algul või mängimise käigus – rühma omavahelise kokkuleppena – võrrelda diplomaatilise suhtluse algõppega.

Mängurühmas pannakse huumorimeel proovile. On ju nii, et kes kergesti vihaseks läheb, seda narritakse enamasti rohkem, kes ei tee väljagi, see jäetakse peagi rahule. Lastepärimuse tähelepanuäratavaim ja kõige tüüpilisem aines ongi narritamised, väidab Soome rahvaluuleteadlane Leea Virtanen (1984: 125), ja tuleneb see üksikisiku vajadusest määrata selle kaudu iseennast.

Siin esimesena toodud ütlust võib laste suust kuulda ka tänapäeval: “Kes ees, see

mees, kes keskel, see keiser, kes taga, see kana saba.”

A 14549 (3) < Vaivara khk, Narva-Jõesuu 6-kl algkool (1923).

Väike-Maarja kihelkonnas Mõisamaa külas jutustas 73-aastane Therese-tädi kord mulle, kuidas ta narrijale vastas. ““Kits läks kii-deldes Kihleveldi kapsaaeda,” öeldi. Minu isa oli Kihlevelt. Mina ütlesin vastu: “Sealt tema hüppas Selja Linda õunaaeda.””

RKM II 336, 552 (22), (1979).

Lüganuse khk Tarumaa koolipoiss Endel Tarum kirjutas, kuidas “omi” hea sõnaga iseloomustati ja “võõrastele” pahasti öeldi, et enesehinnangut tõsta: “Tarumaa targad, Virunurme virgad, Rääsa räbalad, Reo ribalad, Savala sandid, Uniküla hundid.”

A 15938 (12), (1935).

Kes endast ülearu heal arvamusel oli ning liialt esile tõusta püüdis, sellele leiti kohane vastulause. “Neile, kes armastavad ennast kiita ja alati öelda: “Mina ise,” öeldi vanasti: “Iset ei ole enam. Ise uppus Jamburi jõkke kõige präänikukoormaga.””

ERA II 177, 276 (3) < Jõhvi khk, Kohtla k – Endel Mets (1927).

Käesolevasse raamatusse mängukirjeldusi valides jätsin narritamissalmid enamikus meelega kõrvale, et neid kurjasti ei kasutataks, kuid sissevedamismängudest ei raat-

sinud päriselt loobuda. Näiteks, kui laps saadeti olematut asja tooma – olgu poest sääsetõrva ostma või teisest perest vorstipainepakku küsima, sai talle sellega selgeks, et ei maksa pimesi teiste veidraid käske täita, vaid tuleb ikka ka oma peaga mõelda.

Mänguvõimalused polnud kõigis lastega peredes kaugeltki ühesugused. Mängukirjeldustest selgub, et üllatavalt palju on lastele mängu õpetanud nende endi vanemad pereliikmed, sh vanavanemad. Sellest traditsiooni edasikestmise viisist – täiskasvanult lapsele – kirjutab Katalin Lázár (2004: 204): “Kui tal lõpuks olid endal lapselapsed, mängis ta nendega samu mängu, mida oli mängitud temaga tema lapsepõlves.”

Vististi üks siiramaid improvisatsioonilisi väikeste laste rollimänge on oma kodu ja vanemate tegevuse matkimine.

“Meie mängukohaks oli koduõu ja selle ümbrus. Mängumuru oli küll väga suur. Rannaäärsed maad on väga liivased ja vähese rohukasvuga. Pealegi asus selle suure muru keskel veel liivaauk. Liivaga oli siin hea mängida, see oli minu armsaim mängupaik. Siin me valmistasime liivakooke ja tegime jalakoopaid. Liivast sai valmistatud isegi väike majakese mudel ja sinna juurde aiake. Aiaks tegime metsast toodud võsukesi ja oksaraagusid. Majakese juurde kuulusid põllulapikesed, kuhu sai midagi külvatud. Teradeks kasutasime lilleseemneid, kartuliteks kivikesi. Selle mänguga käis kaasas ka nagu rehepeksmine. Nägime, kuidas vanemad seda tööd teevad ja püüdsime matkida.

Need olid ilusad mänguvõimalused. Kui veel meid, lapsi, rohkem koos oli ning igaüks kasutas enda mõtlemist ja plaani, olid meie päevad sisukalt täidetud.”

RKM II 415, 271/2 (1–2) < Viru-Nigula khk, Kutsala k < Mahu rand, Männikküla – Helmi Heino (1988).

Rahvamängude kartoteek:
pandilunastamised.
A. Madisson 2012.

Laste mängutraditsiooni uurijate hinnangul eelistavad kuni 10-liikmelistes koduõuede mängurühmades poisid ja tüdrukud koos mängida, ka kuuluvad samasse mänguseltskonda erivanuselised lapsed. Alevites, linnades ning samuti kooli vahetundides, kui koos on rohkem lapsi, eelistavad poiste ja tüdrukute rühmad pigem eraldi olla. Taluõuede mänguvõimalusi on professor Virtanen pidanud “lasteks nimetata-

vale metsikule hõimule” kõige sobivamaks: nii saavad nad võimaluse kuuluda oma kogukonda eraldi täiskasvanute loodud maailmast. (Virtanen 1984: 7) Inglise koolipärimust kogunud ning uurinud Iona ja Peter Opie (1967: 1–2) sõnutsi on tegemist omamoodi salaseltsiga, mille siseelu pole täiskasvanutele teadmiseks. Koolis see “salaselts” lausa omapäi tegutseda ei saa, see-eest on siin head võimalused uute mängude kiireks levikuks. Hõreda asustuse ja hajaküladega Virumaal olid väikesed maakoolid otsekui uute mängude õppimise keskused. Teise maailmasõja eelse Virumaa linnades olid kõige suuremateks lastemängude vahendajateks

Eesti Rahvaluule Arhiivi
vanemate kogude hoiuruum.
A. Madisson 2012.

Rakvere ja Narva koolid. Nagu selgub mängukirjeldustele lisatud kohaandmetest, õppis Rakvere koolides palju eri piirkondade lapsi. Narvas aga oli enam kokku puuteid eri rahvustest lastel.

Mängude kogumine võeti Eesti Rahvaluule Arhiivis aastatel 1934–1935 kooliõpilaste abiga ette pärast seda, kui oli edukalt katsetatud lastehirmutiste teemaga. Ülemaaline lastemängude kogumisvõistlus korraldati koostöös Eesti Haridusministeeriumi koolivalitsusega. Aktsiooni tulemuseks oli 15 000 mängukirjeldust 22 köites. Maakondade järjestuses kuulus Virumaale kolmas koht Tartu- ja Harjumaal järel mängude, ning neljas koht Tartu-, Harju- ja Järvamaal järel lastelaulude arvestuses. Virumaal oli esikohal Rakvere khk (koos Rakvere linnaga), järgnesid Narva linn, Simuna ja Lüganduse khk. Avinurme loeti Torma khk juurde. Kuid arvesse tulid omaaegsed

Walter Andersoni rahvaluulekogu (ülal).
A. Madisson 2012.

b. o.

ERA-1 saadud 12. V 1935.

Eesti Rahva Muuseumi
Eesti Rahvaluule Arhiivile.

653

Saadaku Teile siinjuures õpilase
Melany'e Izak'a kogutud materjali
rahvapäraste mängude kohta.

Nim. õpil. on koolalik ja üsna hoolas,
tellepärast soovitan temale tänu tohes
saata raamat.

Laekveres,
7. Febr. 1935. a.

Austavaat
B. Thaurin
Laekvere kooli algkooli-
juhataja.

Narvataguse koolid. Tagant esimesteks jäid seekord Vaivara, Iisaku ja Viru-Nigula khk.

Tartu Ülikooli rahvaluuleprofessori Walter Andersoni algatusel koguti Eesti koolides lastelaule. Nii laekus aastatel 1921–1939 rohkesti mängualguse liisklugemisi, mängu, salakeelenäiteid jm kokku üle 110 000 kirjaneku. Virumaalt võttis osa (praeguse Ida-Viru alla kuuluvaid Avinurme kandi koole juurde arvates) 55 kooli.

Eesti taasiseseisvumisel sai Eesti Rahvaluule Arhiiv tänu kooliõpilaste kaastööle Iisakust, Narvast, Väike-Maarjast,

Õpetaja kaaskiri saadetisele.
ERA II 88, 653.

Jõhvist, Kohtla-Järvelt, Põlulast jm tänapäeva lastemängude ja harrastuste kohta täiendust 1992. ja 2007. a korraldatud kogumiskonkursside tulemusel. Häid mängukirjeldusi on Virumaa eri piirkondades kogunud ning oma lapsepõlvemänge meenutanud mitmed rahvaluulekorrespondendid, näiteks Meeri Kaasik ja Gustav Kallasto Lüganuse khk-st, Salme Kiislar ja Endel Mets (mõlemad Jõhvi khk), Linda Palu Rakverest, Ella Rajari ja Viru-Nigula kodu-uurijad,

Meeri Kaasik ja Gustav Kallasto Kiviõlist.
ERA Foto 9825 ja 9828. E. Kivaste 1971.

Linda Palu Rakverest, Salme Kiislar Kohtla-Järvelt, Oskar Surva Iisakust. ERA Foto 9853, 9847, 9850. E. Kivaste 1971.

Marsell Ross (Väike-Maarja khk), Oskar Surva (Iisaku khk). Kohaliku rahvaluulekogujana olen ka ise lastemänge kirja pannud kodukihelkonnas Iisakus ning hiljem Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel Kadrina, Haljala, Väike-Maarja, Viru-Nigula ning Viru-Jaagupi khk-s.

Kellele see raamat on mõeldud? Esiteks nimetan eakaid, kelle juured on vanal Virumaal. Jätab ju lapsepõlvemängude aeg mälestusi kogu eluks. Loodan, et selle raamatu mänguvalik aitab neid esile tuua. Tahaksin ka, et andmete seast, nagu neid tekstide juurde on tavaks märkida, leitaks nt 1935. aastal mängu kirja pannud õpilaste ja ka kunagiste väikeste algkoolide tuttavaid nimesid. Teisalt on see raamat mõeldud praegustele Lääne- ja Ida-Viru lastele nii 5–15 aasta vanuses, samuti nende perevanematele ning kõigile neile, kes oma ameti poolest lastepärimuse vastu huvi tunnevad – lasteaiakasvatajatele, huvijuhtidele, kooliõpetajatele üle Eestimaa.

Kuidas kogu rahvamängude korpust ka liigitatud pole: mängutegevuse iseloomu, eesmärgi, otstarbe, motiivide jne alusel, jääb terviklik süsteem sündimata. Eesti Rahvaluule Arhiivi kartoteegi liigitus on järgmine: mänguasjad; imitatsioonimängud; narritismängud; talvised mängud; jooksumängud; kivimängud; viske- ja löögmängud; pallimängud; keksumängud; peitemängud;

Mall ja Mari Hiimäe. Minek kogumisretkele.
Viru-Nigula khk, Mahu k. ERA Foto 1549.
M.-A. Remmel 1994.

pimedamängud; kirjutamismängud; seltskonnamängud; pandilunastamised; kaardimängud; pühademängud; jõu- ja osavusmängud. On selge, et paljud neist mängudest kuuluvad enam kui ühte jaotusse. Nõndasamuti tuli toimida käesolevasse väljaandesse tekste valides. Eelistasin selliseid, mis võiksid praegusajalgi lastele huvi pakkuda. Mõnedki heas sõnastuses kirjapanekud on üsna hiljutised.

Parandusi on tekstides tehtud võimalikult vähe. Ega nt Entel-tentel-tüüpi liisklugemiste puhul polegi seda “õiget” kirjakuju igakord võimalik välja pakkuda. Koolide nimetustes on ühtlustatud suure ja väikese algustähe kasutust. Haldusjaotus kihelkonna, valla, küla, talu järgi on endisaegne. Mõnigi küla on koos oma pisikese kooliga tänaseks pea jäljetult kadunud, nt Tuusna (Iisaku khk), mõnigi külanimi teisenenud, nt endine Naraka – nüüd Männisalu (Väike-Maarja khk).

Mis laste endi joonistustesse puutub, siis need said valitud erineva mängutundmise ja eri vanusega tänapäevaste huviliste ringi silmas pidades. Loodetavasti pakuvad illustatsioonid täiendust väljaande sisust ja meeleolust osasaamisel. Arhiivikõidetes leiduvate visandite ning mängukirjelduste järgi joonistas neid lisaks Mari Hiiemäe. Illustratsioonide skaneerimise eest kandsid hoolt Siret Roots ja Astrid Tuisk. Organisatoorselt olid tegevad Marge Lepik Viru Instituudi poolt ja Risto Järv Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt. Palju tänu kõigile!

PAAR PUNASTE PÜKSTEGA POISSI...

Ühe ja sama häälikuga algavatest sõnadest on mõnus lauseid kokku seada. Tegemist oleks justkui nuputamisülesandega, aga saab ka nalja nagu muudegi sõnamängude puhul. Kui neid naljaütlemiste sõnu lähemalt uurida, selgub, et mõnigi kord kipuvad sõnade esimese silbi häälikud üldse korduma: “**P**ai **p**apa, **p**ane **p**aadile **p**urpur**p**unased **p**urjed **p**ea**p**e.” See on ju algriim – meie vanade rahvalaulude vormivõte. Siin on võrdluseks ühe üldtuntud lastelaulu sõnad:

Sõit, **s**õit **s**õsele,
üle **o**ja **o**nule,
läbi **l**aane **l**ellele,
toa **t**aha **t**ädile.

Meie rahvalaululikud on algriimi aastasadu kasutanud, niimoodi ritta pandud sõnu oli ka hõlpsam meeles pidada ja omalt poolt natuke muuta.

Laste traditsioonis on “Paar punaste pükste-ga poissi” üks enamtuntutest. Paiku, kuhu

need punaste pükstega poisid purjetavad, on õige mitmeid. Virumaa päritoluga tekstides on purjetatud ikka Peipsi, kuid ka Piritale, Paide ja Pärnu ning isegi Peterburi praänikuid proovima. Hästi varieeruva sõnaloendi näiteks võib tuua tekstid, kus Vihula vallavanem vaati vastu Viru väravat virutab. Viru värava nimetust kannab üks peergu-dest kokku seatud mänguasi. Selle valmistamiseks sobivaid peerge saab tänapäeval vist küll ainult Avinurmest.

Tekstinäited on siin tähestiku järjekorras.

Juudas juhatas juuti jumala juure ja jumal jutustas juudile jutluse.

A 7740 (5) < Väike-Maarja khk, Porkuni v, Naraka k, Metsa t – Meinhard Tooming, Väike-Maarja algkooli VI kl (1925).

Kargu Kaarel kõmpis kraavi kaldal. Kai kut-sus Kaarli kohvi klõmpsama.

A 15937 (7) < Jõhvi khk, Mäetaguse v, Kiikla k, Kaidu t – Selma Soolep, Tarumaa algkooli VI kl (1935).

Kõik sõnad sama tähega:

Kukk kires katusel, kisa kostus kaugele.

RKM II 463, 502 (14) < Viru-Nigula khk, Malla v, Villavere k – M. Hiimäe < Märt Mõtus, 20 a (1994).

Kulleri Kaarli kurjad koerad kiskusid Kaie kuldse kalli kollase kasuka kümneks killuks.

A 14888 (5) < Narva < Jõhvi khk, Kohila k – H. Kaukver (1924).

Kütt kuulis kitse karjamaal karjumas, kütt küsis kohe karjase käest, kas karu karjas käind.

A 7740 (1) < Väike-Maarja khk, Porkuni v, Naraka k, Metsa t < Meinhard Tooming, Väike-Maarja algkooli VI kl (1925).

Paar pisikest päkapiku-poisikest palusivad papat: "Pai papa, pane paasapühiks punase paadile punasest purpurist purje peale."

Papa pani punase paadile punasest purpurist purje peale. Poisid purjetasid Paasiku poole. Paasikul peeti parajasti pulmi, Paasiku poisid paugutasid püssa.

A 18153 (1) < Haljala khk, Palmse v, Võsu k – E. Elberg, Võsu algkooli VI kl (1924).

Paar päeva pärast paasa püha palusid paar pisikest punase peaga poissi: "Pai papa, pane paadile punased purjed peale, purjetame Peipsi poole, pärast Pärnu poole, püüame parte, praeme pannil peal pruuniks, pistame pintslit."

A 1179 (2) < Jõhvi khk ja v, Tammiku mõis – Hella Kinschmann, Jõhvi 6-kl algkooli V kl (1922).

Pika paksu pilli papa pasuna puhuja parem poeg Paul Pärkman.

A 9779 (8) < Kadrina khk, Vohnja v, Undla-Metsküla, Liivaku t – J. Piiskoppel, Tõdva-Kõnnu algkooli IV kl (1927).

Pärnu postimees pistis Paide postimehele pajupulga pihku.

A 12522 (IX) < Iisaku khk, Tudulinna v, Onurme k – Alma Mittendon, 14 a, Tudulinna 6-kl algkool (1923).

Roua ja reili rääkisid rantsuse keelt, raavisid raegu ruusitult teelt rahteri ees riipsu pealt raavi. Raginal roska raagusid täis, raavil roska all roua leit lõhki, reili leihv lekkides.

Arvatav tõlge: Proua ja preili rääkisid prantsuse keelt, traavisid praegu kruusata teelt trahteri ees kriipsu pealt kraavi. Praginal troska pragusid (☹) täis, kraavis troska all proua kleit lõhki, preili šleif plekkides.

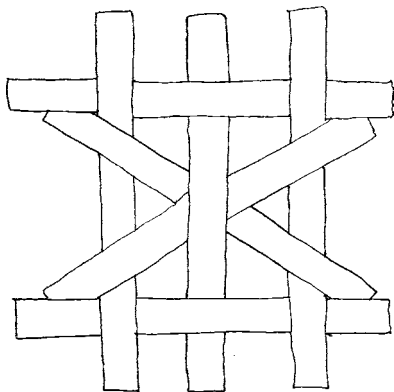
A 5174 (1) < Haljala khk, Aaspere v, Liiguste k < Kärmu k – Albert Maiberg, Liiguste 6-kl algkool (1924).

Sass, säh söö saia sooja soustiga, siis saad sea seljas Simuna sõita!

A 760 (8) < Simuna khk, Salla v, Kärü k – Helene Kask, Simuna kõrgema algkooli V kl (1922).

Sass, säh söö sina see soe seasaba, siis saad Sirevere sepa selliks.

A 5311 (13) < Narva, Paemurru – Hilda Lao, Narva I Eesti algkooli V kl (1924).

Vallavanem võttis viis vaati viina, viskas vastu Viru väravat. Viru värav värises. Viru väravaid valvasid viis vahti. Vahid võtsid vallavanema, viisid vangi. Vallavanem vaatas varbude vahelt välja.

A 9775 (7) < Kadrina khk, Vohnja v, Järve t – R. Kiviberg, Tõdva-Kõnnu algkooli IV kl (1927).

Vana Vihula vallavanem Villem Vihane vedas Viljandist viis vaati vedelat virtsavett. Viimase, viienda vaadi viskas vastu Viru värava võlvi. Viru värava võlv värises.

A 7724 (2) < Väike-Maarja khk, Vao v, Vesioru – Johannes Kleitsmann, Väike-Maarja algkooli VI kl (1925).

Vana Viru Villem viskas viis vaati virret vastu Viru väravat. Viru värav võnkus, vankus, vaos viimaks viltu.

A 5200 (3) < Haljala khk, Aaspere v, Rõmeda k – Leida Traks < vennalt (1924).

Vana Võhma vallavanem Villem Vihane võttis viis vaati vana vihmavett, viskas vastu Viru väravat, Viru värav võbises valjusti.

RKM II 371, 287/8 (3) < Viru-Jaagupi khk, Kulma k, Proosa t < Simuna khk, Paasvere Vanaküla – K. Kleimann < Alma Maasik, snd 1910 (1984).

Mõeldakse välja lauseid, kus kõik sõnad algaksid sama tähega. Tuntud lugemisi (“o” asemel öeldakse siinkandis “õ”):

“Õrav õli õtsind Õtsamardi õdraõraselt õblikaid ja õsavalt õksendand õksa õtsast õtse õjasse.”

EKRK I 19, 337 (13) < Iisaku khk, Roostoja, Lõpe ja Metsküla – M. Proodel (1957).

PAGARI PIPAR- KOOK

Mäletan, et vend tuli koolist koju ja käskis mul hästi kiiresti korrata: “Koka papa.” Minul tuli see, nagu “kopakapa” või miskit veel hullemat: “kopakaka”. Selle peale hakkas tema naerma ja mina mossitama. Eks kiirkõneks valitaksegi niisugused sõnad, mille häälikud kipuvad suus segi minema. Nende õige väljaütlemine õnnestuks vaid siis, kui kõik selleks vajalikud hääletekitamisorganid, eriti keel ja huuled, neile antud ülesande korralikult täita jõuaksid. Aga ei jõua ju! Kiirkõnede sõnavalikul on veel teinegi tagamõte. Kui sõnade kiirkordaja kogu tähelepanu on antud ülesande täitmisel, siis ta ei märkagi, et ajab hoopiski rumalaid sõnu suust välja, ning satub niimoodi piinlikku olukorda. Selle poolest võiks küll kiirkõnesid ka sissevedamismängude hulka liigitada.

Laste kiirkõned

Minu lapsepõlves ninda mängiti ja harjutati. Pidi ütleva kümme korda õige kiirest, kee eksis, siis pidi veel kümme korda ütleva.

Perä õlid sõnad ninda segamine, need err'id ja ell'id, et üks võrin vade. Need ei õlled üksikud sõnad, vaid kolm-neli sõna rias.

Koka papa must müts.

Vana ree loderik.

Toore kala rasv.

Pagari piparkook. (See on uuem ütlemine.)

Said jo viis vai kuus korda ööldud, siis püüs segamine minemä: “Kokka paka muts müst.” Keel akkas suus liperdama, jäidki jänni, siis akkas tõine laps vuristama.

RKM II 161, 298 (209) < Lügause khk, Püssi as, Lohkuse k – A. Källo < Helene Liivak, snd 1897 (1963).

Raskestihääldatavad laused kiireks lugemiseks:

Mina tark laua all.

Natiots.

Roosikrants.

ERA II 177, 53 (74) < Jõhvi khk, Kohtla v ja k, Metsa t – Endel Mets, snd 1921 < oma vanematelt ja tuttavatelt (1937).

Kummitus kummitas kummutis. – Hästi ruttu öelda. Vist Tõnn-Kaarli käest kuulsin.

EFA II 57, 24 (1) < Viru-Nigula khk, Koila k – Alli Tõnissoo, 71 a (2011).

Kiirkõne:

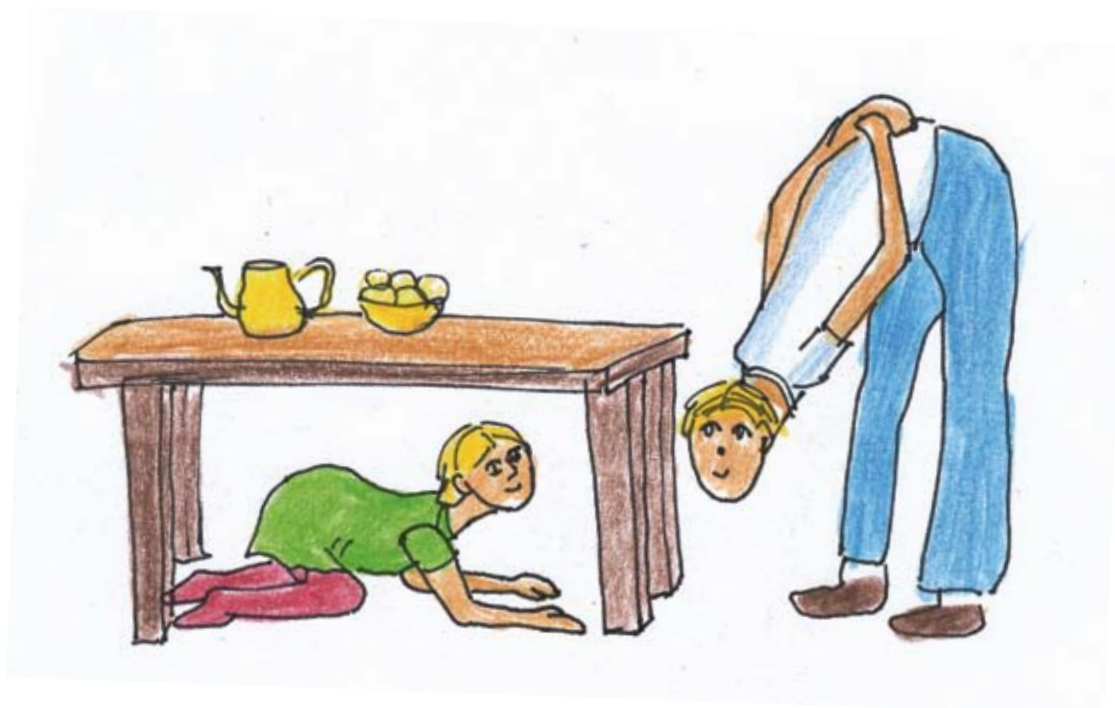
Vene keeles ütled kiiresti: “Люблю, люблю...” Люблю, люблю...

RKM II 436, 503 (15) < Viru-Nigula khk, Malla v, Villavere k – M. Hiimäe < Märt Mõtus, 20 a (1994).

Minu lapsepõlves tunti kiirkõnena “Meie papa must müts”. Lapsed lugesid neid lauseid kiiresti senikaua kui läksid sega-mini.

Vanemad käskisid minna kápuli laua alla ja lugeda kolm korda: “Mina tark laua all.” Kui see oli öeldud, vastati: “Kui sa tark oled, mis sinna laua alla pugesid!” Nime nendel kiirkõnedel ega ütlustel ei olnud.

RKM II 146, 103/4 (9) < Jõhvi khk, Kohtla k – Endel Mets, snd 1921 (1962).

MIBIDA SIBINA TABIHAD?

Alles hiljaaegu jutustas mu 75-aastane lellepoeg Tõnu, kuidas ta poisikesena lehmadega tee ääres karjas oli ja sealt läksid mööda Ralf ja Arvo. Need omaküla poisid olid hakanud Tõnuga võõras keeles rääkima. “Aga ma ei saanud mitte midagi aru,” ütles Tõnu. “Ja nii nad rääkisid kohe pikalt, siis ütlesid eesti keeles “Head aega” ja läksid edasi. Alles pärastpoole sain teada, et see pidi pi-keel olema.”

On ikka vahva küll, kui oskad “omadega” rääkida salakeelt, nii et “võõrad” sellest ei taipa. Niisugune keelekasutus rõhutab ka sõpruskonna ühtekuuluvustunnet. Üks levinud nimetusi on märksa enam kui saja aasta eest olnud “karjaste keel” – ju siis karjalapsed vanasti sellist omavahel rääkides meeeldi kasutasid.

Kuna siintoodud keelenäited on kooliõpilaste poolt kirja pandud, on neis sagedasti mainitud kooli: “Kabis sibina läbihed kobii li?” jne. Kui sõnade sisse lisatakse rõhuline täheühend “pi” või “bi”, on tegemist pi-(bi-) keelega. See laste endi pandud nimetus kehtib üldistatuna ka muude häälikuühendite lisamise või mingi sõnaosa ärajätmisega ähmastatud sõnakasutuse kohta. Vahel läksid need omatehtud keelereeglid sassi, nii et salakeeles öeldust arusaamine võis vähem vilunutele pigem mõistatamiseks kujuneda. Küsimus: “Arva ära, mis ma ütlesin?” pole liiast neil puhkudel, kui kasutatakse sõnarõhu esimeselt silbilt mujale paigutamise võtet. Nii lisatakse omakeelsetele

sõnadele võõrkeele (siin ladina keele) maiku: “rebúskus” tähendab rebast, “kikkus kukeleegus” kukke, “laiiskus kontiides” isevärki haigust.

Mängukeelte loomispõhimõtted on rahvusvahelised ning näivad Soomesse tulnud olevat Läänest, väidab Soome rahvaluuleteadlane Leea Virtanen (1980: 44). Moodust, mil kahe sõna algushäälikud omavahel vahetatakse, on Ida-Soomes nimetatud seasaksakeeleks. Mingi häälikuühendi lisamisega silpide vahele saadakse her- ja ver-keel, sageli jäetakse sõna lõpp ära (vrd eesti “siiver-saaver-suuver”, “lähver-kohver”).

Pii-keel

Kui poisikesed õlime, siis rääkisime lastega pii-keelt, et vanemad aru ei saand.

Mibida sibina tabihad? – Mida sina tahad?

Teine keel: Lääver kooover. – Lähme kodu.

Kolmas keel: Tuhver mehver. – Tule meile.

Lähver kohver. – Lähme kodu.

Ähver plähver. – Ära plära.

RKM II 186, 302 (14) < Lügänuše khk, Kiviõli I < Gustav Kallasto, snd 1894 (1964).

Kabis sibina tubiled hobimme kobili.

(Kas sina tuled homme kooli?)

A 5326 (2) < Narva – Aliide Silmato, Narva linna Eesti algkooli V kl (1924).

Kapis sibina tubinned sepida kepielt?

Epi mibina epi tubinne topida kepielt.

(Kas sina tunnend seda keelt? Ei, mina ei tunne toda keelt.)

A 7737 (4) < Väike-Maarja khk, Vao v, Mõisamaa k, Kustu t – H. Reise, Väike-Maarja algkooli VI kl (1925).

Mis sina tahad

Mibis sibina tabihad?

Mibina tabihan sübiia.

Mibina tubilen täbina tebeile.

Sibina tubile obimme mebeile.

(Bi-keel lapsepõlves.)

Mina lähen:

Miiver lääver oomer kooover,

siiver saaver suuver.

(Mina lähen homme kooli. Sina saad sageda! – Lastekeel.)

RKM II 230, 193 (286; 287) < Lügänuše khk, Püssi as – Aino Källo, snd 1909 (1966).

Laste saladuslik keel

Kui lapsed tahavad midagi salaja üksteisele ütelda, et teine mitte aru ei saa, näituseks “lähme mängima”: lääver, meever, määver.

A 7727 (9) < Väike-Maarja khk, Kirikumõis < Vao v – Paul Lassell, Väike-Maarja algkooli VI kl (1925).

Siiver tuuver meever miiver tuuver teever.
Sina tule meile, mina tulen teile.

A 15937 (10) < Jõhvi khk, Mäetaguse v, Kiikla k,
Koidu t – Selma Soolep, Tarumaa algkooli VI kl
(1935).

Migina tugilen tägina signu jugiirde.
Mina tulen täna sinu juurde.

A 15979 (18) < Jõhvi khk, Illuka v, Kurtna k, Kivi-
saare t – Linda Sammelsoo, Illuka algkooli V kl
(1936).

Mina tulen täna sinu juurde. –
Mibirna tubirna täbirna sibirna jubirna.

A 15960 (12) < Jõhvi khk, Illuka v, Edivere k,
Piiri t – Leida Lausa, Illuka algkooli IV kl (1936).

Migidis ogidis kogidis lagidis kägidis igidis
pägidis kogidis.

(Mina olen koolilaps ja käin iga päev koolis).

A 5333 (10) < Vaivara khk, Peetri k – Hilda Sall,
Narva linna Eesti algkooli VI kl (1924).

Mis see tähendab?
Kassaksagii teritataa? –
Kas saaks saagi teritada.
Undiituliitulgaana? –
Hundid tulid hulgana.

RKM II 336, 557 (6) < Kadrina khk, Kihlevere k
< Mägiküla – M. Hiimäe < Tiina Miilpalu, 35 a
(1979).

AINO AA, APATAA

Siintoodud sõnamängudel pole isegi kindlat nimetust, kuid sõnavänamisreeglid näikse küll olemas olevat. Valitakse mis tahes häälik ja hakatakse seda enamasti “salmikese” esisilpidesse paika panema. Silpide arv ja sõnarütm jäävad samaks. Sarnaneb salakeelega, kuid sõnadel tähendust polegi, ainult üks lalin, ühele vaimukas, teisele tüütu. Miks selliseid lugemisi üldse harrastada? Küllap see on natuke naljakas, teiseks – natuke võistluslik, – et kes saab rohkem eri variante ühtesoodu ritta panna, kolmandaks: algussõna kohale saab valida kellegi nime. Ühele mõjub tema nime nimetamine tunnustusena, teisele narritamisena. Jõhvi khk tekstinäiteid ongi nimetatud pilkesalmideks, Narva koolilapsel aga on salmide seadmine sedavõrd hästi selge olnud, et ta on algussõnad koguni tähestiku järgi tuletanud ja salmid ritta pannud.

Soome nimevänamistest olgu siin toodud üks sarnastest Jussi kohta:

“Jussi juu, jupataa, jupallilisko jussassaa.” (Virtanen 1980: 87) Kuid kiusamissoovi kõrval võib selline nime riimiseadmine muudki väljendada: naudingut sõnade teisenemisest, mängurõõmu, soovi kontakti saada. Näiteks saavutatakse, et asjaosaline hakkab tema nime pruukinut taga ajama, nagu see on mis tahes tagaajamismängus. (Samas: 88)

Ene-ee epa-tee

Everikku, ellistikku essi, essi.

RKM II 298, 37 (55) < Haljala khk – Anne Pukk, 13 a, Haljala 8-kl kool (1973).

Pilkesalmid eesnimedest

Adolf: Assi aa, assi taa aserikku arriskukku, Assi ja assi.

Endel: Essi aa, essi taa, eserikku erriskukku, Essi ja essi.

Juku: Jussi aa, jussi taa, juserikku jurriskukku, Jussi ja jussi.

ERA II 177, 55 (77) < Jõhvi khk, Kohtla v ja k – Endel Mets, snd 1921 < oma vanematelt ja tuttavatelt (1937).

Siga sii sipa oli siiveriku sillis kukku, sissi ja sissi.

Lammas laa lapa taa looveriku lollis kukku, lossi ja lossi.

(Olen õppinud Kõnnus.)

A 5197 (1) < Kadrina khk, Vohnja v, Kõnnu k – Anette Tipp, Liiguste 6-kl algkooli IV kl (1924).

Gussev guu gupatuu,
Guveliku gullis kuku.
Gussi ja Gussi!

Hevi hee hepatee.
Heveliku hellis kuku.
Hessi ja Hessi!

Ilmar ii ipatii.
Iveliku illis kuku.
Issi ja Issi!

Juku juu jupatuu.
Juveliku jullis kuku.
Jussi ja Jussi!

Kalju kaa kapataa.
Kavelikku kallis kuku.
Kassi ja Kassi!

Linda lii lipatii.
Liveliku lillis kuku.
Lilli ja Lilli!

Maimu maa mapataa.
Maveliku mallis kuku.
Massi ja Massi!

Niina nii nipatii.
Niveliku nillis kuku.
Nissi ja Nissi!

Otto oo opatoo.
Oveliku ollis kuku.
Ossi ja Ossi!

Polka poo popatoo.
Povelikku pollis kuku.
Possi ja Possi!

Rudolf ruu rupatuu.
Ruveliku rullis kuku.
Russi ja Russi!

Salme saa sapataa.
Saveliku sallis kuku.
Sassi ja Sassi!

Talu taa tapataa.
Taveliku tallis kuku.
Tassi ja Tassi!

Õie õõ õpatõõ.
Õveliku õllis kuku.
Õssi ja Õssi!

ERA II 199, 11/6 (1–18) < Narva
– E. Männioks, Narva linna IV
algkool (1938).

Aino aa apataa.
Aveliku allis kaku.
Assi ja Assi!

Boris boo bopatoo.
Boveliku bollis kuku.
Bossi ja Bossi!

Emma ee epatee.
Eveliku elliskuku.
Essi ja Essi!

Feliks fee fepatee.
Feveliku fellis kuku.
Fessi ja Fessi!